

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Державний заклад
«Південноукраїнський національний університет
імені К. Д. Ушинського»

БОЛЬШАКОВА ОЛЬГА ВІТАЛІЇВНА

УДК: 1+316+34+165.2

**СУБ'ЄКТИВНЕ ТА ОБ'ЄКТИВНЕ У ПРАВОВІЙ СВІДОМОСТІ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філософських наук, професор
КАВАЛЕРОВ Анатолій Іванович,
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського»,
завідувач кафедри філософії та соціології.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
ПЛАВИЧ Володимир Петрович
Одеський національний
університет імені І.І. Мечнікова,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
та міжнародного права;

кандидат філософських наук, доцент
БАЙРАМОВА Олена Вікторівна
ТОВ «Ізмаїльський інститут водного транспорту»
кафедра сучасних мов перекладу

Захист відбудеться «19» червня 2013 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.02. Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26. ауд. 74.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «17» травня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Балашенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах транзитних періодів державотворення – відбувається побудова незалежної соціальної правової держави та громадянського суспільства в Україні – особливого значення набуває рівень правової свідомості особи. Вивчення змісту поняття «правова свідомість», еволюції суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості за умов суспільства, що трансформується, є важливою науковою проблемою. Глибока специфіка об'єктивної діалектики в сучасних умовах визначає нове співвідношення, новий характер взаємозв'язку між суб'єктивним і об'єктивним, суб'єктивним і об'єктивним. Для правильного розуміння питання про суспільну та особисту свободу первинне значення має з'ясування взаємозв'язку між суб'єктивним і об'єктивним, їх особливостей у розвитку права та правової свідомості.

Актуальність досліджуваної теми обумовлена, насамперед, її високою гносеологічною та методологічною цінністю. Правильне розуміння суб'єктивних і об'єктивних явищ правової свідомості, з'ясування суб'єктивно-об'єктивних і суб'єктивно-об'єктивних процесів дозволить представити більш повну і, головне, адекватну сучасності картину правової свідомості як форми суспільної свідомості. Соціально-філософський аналіз необхідний тому, що він дає можливість проаналізувати суб'єктивне та об'єктивне в правовій свідомості на різних рівнях: сутнісних ознак (субстанційний аспект соціально-філософського дослідження), структури (структурний аналіз), (суб'єктивний аналіз), динамічних характеристик (динамічний аналіз).

Попри існуючу велику кількість теоретико-правових та філософсько-правових досліджень правової свідомості взагалі та суб'єктивного і об'єктивного зокрема, проблема суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості не стала об'єктом соціально-філософського осмислення.

Наукове завдання дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні та в осмисленні суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (державний реєстраційний номер 011U010462) і є частиною дослідження соціально-філософського змісту правової свідомості та суб'єктивного і об'єктивного у правовій свідомості, зокрема.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є соціально-філософська рефлексія суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості.

Визначена мета обумовила такі завдання дослідження:

- систематизувати вітчизняний та зарубіжний досвід наукових досліджень суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості;

- проаналізувати запропоновані у сучасній соціально-філософській та правовій науці основні теоретичні тенденції дослідження правової свідомості та різні підходи до ідентифікації поняття «правова свідомість»;
- обґрунтувати соціально-філософську сутність свідомості в контексті правової свідомості;
- визначити суб'єктивне та об'єктивне у правовій свідомості;
- виокремити суб'єктивне та об'єктивне у правовій свідомості;
- установити взаємодію та взаємозв'язок суб'єктивного, об'єктивного та суб'єктивного, об'єктивного у правовій свідомості;
- з'ясувати суб'єктивні та об'єктивні елементи правової свідомості молоді;
- дослідити процеси об'єктивації та суб'єктивації у правовій свідомості у контексті деформації правової свідомості за сучасних умов;
- виявити механізми трансформації суб'єктивного в об'єктивне у правовій свідомості, тобто процес об'єктивації у побудові громадянського суспільства.

Об'єкт дослідження – правова свідомість як форма суспільної свідомості.

Предмет дослідження – соціально-філософське осмислення суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості як формі суспільної свідомості.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертації зумовлена визначеною метою і завданнями роботи і становить систему філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Підґрунтям дослідження є діалектичний метод наукового пізнання явищ дійсності у їхньому розвитку та взаємозв'язку. Метод аналізу та синтезу використовувався при вивченні літератури із соціальної філософії, правознавства, історії філософії, що дозволило визначити усталені погляди на проблему суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості; виокремити й сформулювати питання щодо взаємодії суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості, що не знайшли свого вирішення; сформулювати висновки в статусі пізнавальних і суспільно-практичних завдань. Системно-структурний метод дозволив визначити основні складові правової свідомості, надав можливість розглянути їх як мотиваційно-спонукальних домінант правозастосовної поведінки людини і суспільства. За допомогою застосування методу абстрагування було здійснено осмислення суб'єкта, об'єкта, суб'єктивного та об'єктивного у контексті правової свідомості. Аксиологічний метод використовувався при дослідженні питань щодо правових цінностей; визначення особливостей об'єктивного та суб'єктивного при формуванні правової свідомості молоді. Метод формалізації та ідеалізації дозволив, з одного боку, спиратися на потужний загальнолюдський філософський досвід вивчення органічної єдності соціально-філософського знання в усіх його проявах, з іншого – корелювати його із соціально-духовною ситуацією, властивою історичному й сучасному стану правової свідомості.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в Україні вперше на дисертаційному рівні виконано комплексне дослідження з проблем суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості як формі суспільної свідомості. Відповідно до такого підходу отримано результати, що характеризуються науковою новизною і дозволяють сформулювати нові положення і висновки.

У пропонованій роботі:

вперше:

- здійснений соціально-філософський аналіз з позицій холізму суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості, яке полягає у тому, що правова свідомість розглядається як цілісність, єдність суб'єктивно-об'єктивного та суб'єктно-об'єктного;

- доведено, що суб'єктно-об'єктне у правовій свідомості – це онтологічне співвідношення: людина одночасно і завжди є і об'єктом правового регулювання, і активним, зацікавленим суб'єктом правових відносин;

удосконалено:

- поняття правової свідомості як форми суспільної свідомості, яка є відображенням суспільного буття, пов'язаного з об'єктивними політичними і правовими відносинами, відображенням, яке здійснюється за допомогою уявлень і понять про право, закон, справедливість, суб'єктивні права, і спрямовано на зміцнення або зміну існуючої законності, правопорядку;

- визначення понять «суб'єктивне», під яким розуміється свідоме в діяльності суспільства або особи, залежне від суспільної й особистої свідомості і волі; «об'єктивне», під яким розуміється необхідна сторона, момент існування та діяльності людини; «суб'єктне» під яким розуміється активна діяльність, спрямована на здійснення цілей людей, «об'єктне» – це те, що належить об'єктові, похідне та невід'ємне від нього;

- розуміння суб'єктивно-об'єктивного у правовій свідомості у соціально-філософському аспекті, яке полягає у тому, що суб'єктивно-об'єктивне у правовій свідомості як формі суспільної свідомості – це, по-перше, розуміння людиною права і, по-друге, саме право;

набули подальшого розвитку:

- дослідження взаємозв'язку та взаємодії суб'єктивного, об'єктивного та суб'єктного і об'єктного у правовій свідомості, що полягає в такому: суб'єктивно-об'єктивне у правовій свідомості – історичний і логічний процес удосконалення, розвитку правової свідомості, праворозуміння; суб'єктно-об'єктне у правовій свідомості – діалектичний процес удосконалення, розвитку єднання, фактично тотожності природних прав і запитів людини з їх реальним оформленням і політичним здійсненням у системах позитивного права;

- наукові підходи щодо визначення правової свідомості як форми суспільної свідомості. Так, із гносеологічної точки зору, її можна охарактеризувати, передусім, як своєрідну форму людського знання, що містить у собі певний рівень інформації про об'єктивні зв'язки й відносини,

що складаються у соціальному світі;

- розуміння процесів об'єктивації та суб'єктивації у правовій свідомості, яке полягає у тому, що під об'єктивацією розуміється процес трансформації суб'єктивних уявлень, поведінки і волі в об'єктивну реальність; а під суб'єктивацією – процес трансформації об'єктивної реальності (правової, і не тільки) в суб'єктивні: усвідомлення, уявлення, поведінку і волю;

- положення, щодо взаємозв'язку між рівнем правової свідомості та становленням громадянського суспільства, який полягає у тому, що лише через становлення високої правової культури та правової свідомості є можливим утвердження гуманістичних цінностей громадянського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції можуть бути використані для подальших досліджень загальнотеоретичних питань об'єктивного та суб'єктивного в правовій свідомості. Матеріали та висновки дисертації можуть служити філософським та методологічним підґрунтям у розробці нових напрямків дослідження правової свідомості, суб'єктивного та об'єктивного в правовій свідомості як форми суспільної свідомості, розробці рекомендацій щодо подолання деформації правової свідомості у сучасному українському суспільстві.

Отримані результати можуть бути використані при розробці навчальних програм та у ході викладання дисциплін «Філософія», «Соціальна філософія», «Основи філософських знань», «Філософія історії», «Філософія права», а також спецкурсів, в тематиці яких враховуються проблеми соціально-філософського аналізу суспільних відносин, аксіології, правової свідомості.

Апробація результатів дослідження. Положення і висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Основні результати дослідження було оприлюднено протягом 2007–2013 рр. на: 10-й звітній науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 27–28 квітня 2007 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 18–19 квітня 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 21–22 травня 2010 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы» (м. Сімферополь, 16–17 квітень 2010 р.), Міжнародній науковій конференції «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (м. Одеса, 2–3 жовтня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании» (Интернет-конференція, 18–27 грудня 2012 р.), International Scientific Conference «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches» (December 17–19, 2012, Stuttgart, Germany).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлено у 13 публікаціях, із яких 6 наукових статей опубліковано у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, та 7 тез доповідей та матеріалів міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура роботи обумовлена поставленими метою та завданнями дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів, що містять шість підрозділів, висновку, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінок, із них основного тексту 188 сторінки, список використаних джерел містить 288 найменувань і розташований на 25 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, формулюються мета та завдання дослідження, розкриваються наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, наводяться дані щодо їх апробації.

Розділ 1. «Гене́за суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості як формі суспільної свідомості» складається із двох підрозділів, в яких визначаються поняття, зміст та сутність правової свідомості як об'єкта соціально-філософського аналізу, на підставі чого надається визначення правової свідомості. Досліджується наукове підґрунтя дискурсу суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості як формі суспільної свідомості.

У підрозділі 1.1. «*Дискурс суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості як формі суспільної свідомості*» аналізуються погляди українських та зарубіжних вчених на зміст та сутність суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості як формі суспільної свідомості. Дискурс являє собою вербально артикульовану форму об'єктивації змісту свідомості, регульовану домінуючим у тій або іншій соціокультурній традиції типом раціональності, що ставить на меті досягнення істини. Визначено основні напрямки наукових розробок, що стали підґрунтям для становлення теоретичної конструкції суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості.

Дослідження дореволюційного періоду розвитку філософсько-правової думки, у яких право та правосвідомість аналізувались із точки зору соціально-філософського, психологічного, соціологічного, філософсько-правового, нормативно-аналітичного та інших підходів (М. Алексєєв, І. Ільїн, Б. Кістяковський, М. Коркунов, П. Новгородцев, Г. Шершеневич та ін.). Зазначається, що в дорадянські часи існувала традиція вивчення права й правосвідомості у їх співвідношенні з мораллю та релігією.

Дослідження за радянських часів, у яких досліджувалися суб'єктивне та об'єктивне у правовій свідомості на базі синтезу юспозитивізму й марксизму. Разом із тим, юснатуралістські концепції майже не розвивалися, а суспільна правосвідомість вважалася похідною від діючого законодавства.

Зазначена проблематика аналізувалася у наукових працях С. Алексєєва, М. Матузова, Д. Потопейко, В. Чефранова та ін.

Дослідження з теорії держави та права, в межах яких розглядаються сутність, зміст та функції правосвідомості у соціальній системі. Вони представлені такими ученими як: М. Матузов, В. Перевалов, В. Хропанюк, Л. Явіч та ін. Проте, обмеженість указаних наукових розробок полягає в тому, що їх автори не виходять на рівень філософських абстракцій і діють в рамках методології теорії держави й права, що не дозволяє розкрити принципи та тенденції розвитку правової свідомості як соціокультурного феномена.

Наступний напрямок становлять дослідження науковців, що розкриває проблему правової свідомості як одну з багатьох, пов'язаних із суспільною свідомістю в цілому. Іншими науковцями вона (проблема правової свідомості) досліджується в рамках навчального курсу із соціальної філософії або розкривається в загальному контексті філософії права. Це такі автори як: С. Алексєєв, В. Желтова, В. Малахов, В. Нерсєсянц, Є. Соловйов, В. Толстих, І. Фарбер та ін. Аде ці дослідники розглядають онтологічні підстави, структуру, функції та динаміку розвитку правосвідомості в сучасних соціальних системах лише частково.

Окрему групу становлять дослідження сучасних українських науковців, у яких з різних методологічних позицій вивчається проблема правової свідомості та свідомості в цілому і українського соціуму, зокрема: О. Бандура, Є. Байралова, О. Байрамова, Є. Борінштейн, А. Величко, Н. Волковицька, В. Войтов, Н. Гедікова, В. Головченко, І. Голосніченко, Ю. Дмитрієнко, А. Добролюбський, Ю. Добролюбська, О. Зайчук, О. Івакін, А. Кавалеров, Ю. Калиновський, І. Максимов, О. Малько, Н. Манойло, С. Мисик, В. Плавич, Т. Поплавська, О. Пунченко, М. Романенко, О. Скакун, І. Тімуш, А. Халапсіс, В. Швачка та ін. Проте зазначені науковці не ставили собі за мету надання всебічного соціально-філософського або філософсько-правового аналізу суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості.

До окремої групи увійшли дослідження авторів, які мають загальнометодологічний характер для цієї наукової роботи: Аристотель, Г.В.Ф. Гегель, Ф. Енгельс, І. Кант, К. Маркс, Платон, Л. Фейєрбах.

У підрозділі 1.2. «Правова свідомість як об'єкт соціально-філософського аналізу» встановлено концептуальні підходи до визначення сутності правової свідомості як форми суспільної свідомості та об'єкта соціально-філософського аналізу.

Із гносеологічної точки зору правова свідомість може бути охарактеризована як своєрідна форма людського знання, що містить в собі певний рівень інформації про об'єктивні зв'язки й відносини, що складаються у соціальному світі. Іншою важливою стороною правової свідомості є пізнання, що виражається в тенденції відображати не лише уже відомі сторони соціального (правового) об'єкта, але й нові зв'язки й відносини, закладені в ньому. Правова свідомість належить до одного з найактивніше діючих різновидів суспільної свідомості, оскільки в ній соціально-практична сторона

переважає над пізнавальною й оцінною функціями. Як форма суспільної свідомості вона (правосвідомість) є відображенням суспільного буття, пов'язаного з об'єктивними політичними і правовими відносинами, відображенням, яке здійснюється за допомогою уявлень і понять про право, закон, справедливість, суд, суб'єктивні права, і яке спрямоване на зміцнення або зміну існуючої законності, правопорядку.

Як компонент нової правової культури особи, в сучасних умовах розвитку українського суспільства, правова свідомість характеризується, насамперед, новим правовим мисленням, значним практичним інтересом до права і правових інститутів, зміною ставлення до права як механізму безконфліктної реалізації своїх інтересів, коли право набуває конкретних рис і значення для кожного.

У свою чергу, як форма суспільної свідомості правова свідомість підкоряється її загальним закономірностям формування та функціонування. У той же час правова свідомість має свою специфіку, що відрізняє її від інших форм свідомості та проявляється у предметі відображення, а також в особливих її поняттях та категоріях, до яких належать категорії «юридичні права й обов'язки», «правомірність», «протиправність», «законність» тощо. На основі цих категорій правосвідомість відображає оцінку поведінки суб'єктів права як правомірну чи неправомірну. Саме встановлення і зміцнення законності є одним із проявів правосвідомості. Предметом її відображення є право і правове регулювання в цілому, а також суспільні відносини, що врегульовані правом, або ті, що потребують правового регулювання.

Правова свідомість являє собою сукупність правових ідей і відповідних їм психологічних форм, що віддзеркалюють об'єктивне суспільне буття крізь призму суспільних відносин і що втілюються у нормах права, які є практичною стороною правової свідомості, у правових теоріях, правових уявленнях буденного порядку, а також у групових та індивідуальних правових поглядах.

Розділ 2. «Теоретико-методологічні засади суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості: соціально-філософський контекст» складається з двох підрозділів, в яких здійснено соціально-філософський аналіз суб'єкта та об'єкта, суб'єктивного та об'єктивного у контексті правової свідомості. Здійснено розмежування суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості, з одного боку, суб'єктивного та об'єктивного – з іншого. Визначаються суб'єктивні та об'єктивні чинники та детермінанти правової свідомості, що суттєво впливають на неї та формують її.

У підрозділі 2.1. «Осмислення суб'єкта та об'єкта, об'єктивного і суб'єктивного у контексті правової свідомості» здійснено соціально-філософське осмислення суб'єктивного та об'єктивного, суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості з позицій холізму, тобто правова свідомість, суб'єктивне та об'єктивне розуміються як цілісність, єдність. Суб'єктивне не зводиться тільки до суспільної або індивідуальної свідомості. Суб'єктивне – це є прояв людських почуттів, характеру, сили волі, що активізують

дієвість самої практики, здатність організації своїх дій і передбачення їх наслідків. Об'єктивне – це історичний результат соціальної діяльності попередніх поколінь людства, а суб'єктивне – жива творча діяльність сучасних поколінь, спрямована у майбутнє.

Розрізнення суб'єктивного і об'єктивного у правовій свідомості як формі суспільної свідомості багаторазово варіюється і супроводжується взаємоперетвореннями, зважаючи на об'єктивно-суб'єктивний зміст соціального буття. Проте в усіх цих діалектичних перетвореннях первинним є буття в собі. Відособлення і взаємопереходи об'єктивного і суб'єктивного залежать від характеру соціальних відносин.

У цьому контексті категорія суб'єктивного може розглядатися не лише в гносеологічному аспекті (як вторинне, похідне, визначуване стосовно об'єктивного), але й онтологічному – як необхідна сторона, момент існування і діяльності людини.

Розуміючи під суб'єктивним свідоме в діяльності суспільства або особи, залежне від суспільної та особистої свідомості і волі, визначається, що сама суб'єктивність змісту сприйняття має об'єктивну основу у тому відношенні, що породжується відмінністю умов сприйняття. В об'єктивних процесах природи свідоме не має місця, якщо не брати до уваги ставлення людини до цих процесів. У суспільстві ж нічого не здійснюється без свідомої діяльності людини. Тому тут об'єктивне і суб'єктивне органічно взаємопов'язані і завжди знаходяться у єдності і взаємодіють між собою. Здійснюючи певні дії, спрямовані на здійснення поставлених цілей, суб'єкт активно втручається в об'єктивний хід подій, вносить у нього свої корективи і тим самим перетворює суб'єктивне на об'єктивне.

У підрозділі 2.2. «Суб'єктивна та об'єктивна детермінація правової свідомості» акцентовано увагу на тому, що правова свідомість людини являє собою єдність суб'єктивного і об'єктивного. Об'єктивність свідомості полягає в тому, що в ній є сторона, не залежна від людини. У той же час, одним із основних (проте не єдиним) значень поняття суб'єктивного є його тотожність ідеальному, свідомості.

У межах правової свідомості можна виокремити її «ідеальний» («суб'єктивний») та «матеріальний» («об'єктивний») рівні. Перший із них пов'язаний із різного роду правовими знаннями, цінностями, ідеями деонтологічного порядку, настроями, схильностями тощо, які становлять форми потенційного буття права. Разом із тим саме на цьому рівні закладаються основи критичного ставлення до позитивного права з позиції певних уявлень про справедливість, а також формується усвідомлення правових регулятивів щодо їхньої доцільності та логічності організації. Другий рівень є сферою об'єктивації права шляхом його закріплення у санкціонованих державою офіційних нормах, тобто на ньому правові ідеї та настрої тією чи іншою мірою набувають своєї матеріальної форми, що актуалізує той потенційний зміст належності, який конституювався на першому рівні.

Правова свідомість є об'єктивною за змістом, тому що відбиває об'єктивний світ, але вже у змісті є суб'єктивні елементи. Свідомість є суб'єктивною у тому сенсі, що не існує без суб'єкта. Але вона не існує і без об'єкта, її зміст визначається об'єктом. Правова свідомість охоплює антропологічний, соціологічний, аксіологічний, комунікативний, системно-динамічний та логіко-деонтологічний аспекти.

Співвідношення об'єктивного і суб'єктивного вимірів правової свідомості змінюється з ходом історії, цей зв'язок має діалектичний, тобто історико-логічний характер, відбувається не лише пристосування суб'єктивно-об'єктивного, але і зростання ролі суб'єктивного із розширенням і зростанням масштабів сутності людини, вона все ширше і глибше охоплює процеси об'єктивного світу.

Розділ 3. «Об'єктивація та суб'єктивація у правовому бутті сучасної України» складається з двох підрозділів, в яких досліджено деформацію правової свідомості громадян на сучасному етапі розвитку Української держави. На підставі ґрунтовного дослідження концепту громадянського суспільства зроблено висновок про те, що побудова громадянського суспільства в Україні багато в чому залежить від гармонічної взаємодії суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості.

У підрозділі 3.1. *«Об'єктивація та суб'єктивація у правовій свідомості: проблеми деформації правової свідомості»* досліджено девіацію та деформацію правової свідомості у таких формах, як: правовий нігілізм, правовий ідеалізм (романтизм), правовий інфантилізм, правовий ригоризм, правовий фетишизм, правова демагогія, правовий дилетантизм.

Деформація правової свідомості – це соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, під час якої у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, почуття і настрої, переживання та емоції, які викривлено відображають дійсність і/або виражають негативне ставлення до діючого права, законності і правопорядку. Не обов'язково деформація правової свідомості означає негативне ставлення до права, можливе таке викривлення правосвідомості, за якого людина, навпаки, має занадто позитивні уявлення про право та його можливості [правовий ідеалізм (романтизм)].

Правовий нігілізм є найпоширенішим різновидом деформації правової свідомості в Україні, на що впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні детермінанти. Основними об'єктивними чинниками є історико-культурні фактори та національний менталітет. Суб'єктивний чинник – це низька правова культура.

Проблема деформації правової свідомості такої соціальної групи, як молодь набуває нового звучання в умовах суспільства, що трансформується. Загальною особливістю правової свідомості української молоді є випередження правових знань порівняно із набутим життєвим досвідом. На теперішній час українській молоді певною мірою притаманний правовий інфантилізм, який характеризується слабкістю правових знань при твердій впевненості особи у їх належному рівні. Із ним межує правовий дилетантизм,

тобто в цілому легковажне ставлення до права за наявності поверхових, безсистемних правових знань.

У підрозділі 3.2. «Громадянське суспільство в Україні як єдність суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості» розглянуто концепт «громадянське суспільство» як соціальний феномен, що формується поза межами державних структур, не є суспільним інститутом, однопорядковим з державою, громадянськими організаціями, партіями, але такий, що суттєво на них впливає.

Сутність громадянського суспільства визначають принципи вільного розвитку особи, її захищеності державою, найповнішого забезпечення прав і свобод людини.

Розвиток громадянського суспільства в Україні відбувається під впливом багатоскладної і суперечливої системи чинників, як залежних від волі й свідомості суб'єктів історичного процесу (суб'єктивні чинники), так і незалежних від них (об'єктивні чинники).

Можливості самоорганізації суспільства, як і розвиток демократії, реалізація прав і свобод людини і громадянина, значною мірою визначаються правовою свідомістю населення. Правосвідомість є найважливішим фактором правової поведінки, джерелом правопорядку.

Предметами відображення правосвідомості, як специфічного феномена, що належить до суб'єктивно-об'єктивної сфери соціального життя, є право і правове регулювання, а також суспільні відносини, урегульовані правом або ті, що вимагають правового регулювання. У цьому контексті існує прямий зв'язок між правосвідомістю і перспективою формування громадянського суспільства в Україні. Людина, що узгоджує свою поведінку з правом і мораллю, є невідповідним об'єктом для маніпуляцій з боку будь-якого суб'єкта права. Деформація ж правосвідомості, як і зловживання правом, – це серйозна загроза громадянському суспільству. Усунути цю загрозу можна шляхом вирішення комплексу проблем, пов'язаних із виходом суспільства із глибокої кризи: юридичних, політичних, економічних, ідеологічних, етичних тощо. Лише у цьому разі є можливим утвердження гуманістичних цінностей громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

У висновках наведені теоретичні узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягає у з'ясуванні та осмисленні суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості.

1. Правова свідомість – це форма суспільної свідомості, нормативне мислення, яке є сукупністю правових поглядів, ідей, переконань стосовно правомірності або неправомірності вчинків людей, їх прав і обов'язків, справедливості або несправедливості тих або інших законів, правових норм, їх актуальності або непотрібності тощо. Правова свідомість – це певна підсистема в єдиній системі соціального відображення, в якій діють загальні закономірності функціонування духовної сфери життя суспільства.

2. Правова свідомість як відображення суспільного буття, з гносеологічної точки зору, може бути охарактеризована, передусім, як своєрідна форма людського знання, що містить у собі певний рівень інформації про об'єктивні зв'язки та відносини, що складаються у соціальному світі. Іншою важливою стороною правової свідомості є пізнання, що виражається в тенденції відобразити не лише уже відомі сторони соціального (правового) об'єкта, але й нові зв'язки та відносини, закладені в ньому. Правова свідомість належить до одного з найактивніше діючих різновидів суспільної свідомості, тому що в ній соціально-практична сторона переважає над пізнавальною й оцінною функціями. Правосвідомість у своїй конкретизації тісно пов'язана з такими формами суспільної свідомості, як політична, моральна. «У знятому вигляді» право і правосвідомість присутні і в таких формах свідомості, як мистецтво, релігія, філософія.

3. На правову свідомість індивіда впливає не тільки суспільне (об'єктивне). Разом із типовими для правосвідомості тих або інших соціальних спільностей правовими переконаннями і переживаннями, обумовленими єдиними умовами суспільного буття, у правосвідомість кожного члена суспільства входять також правові переконання та переживання, обумовлені особливостями його індивідуального буття (суб'єктивне). Таким чином, правосвідомість є однією із сфер духовного життя суспільства, де готуються умови для переростання суб'єктивної свідомості у свідомість об'єктивну.

4. Об'єктне – це те, що існує поза світосприймальною та світопізнавальною свідомістю людини, але сприймається і пізнається завдяки наявності чітко окреслених просторово-часових форм руху. У цьому сенсі об'єктне є тотожним предметно-речовому буттю як воно постає перед людиною як щось визначене певними межами, незалежними у своєму існуванні від сприйняття. З іншого боку, воно водночас є цілком «очевидним» для органів сприйняття, або ж аксіоматичним, тобто до- і позапізнавальним. Об'єктивне повністю співзвучне об'єктному, але не тотожне йому. Можна говорити про об'єктивне як метафізичний вимір об'єктного, тобто це органічна властивість будь-яких об'єктів виходити за межі свого буття у безмежний простір небуття як простір єдиний, спільний, загальний для всього сущого.

5. Суб'єктність – здатність людини бути стратегом своєї діяльності, ставити й коригувати цілі, усвідомлювати мотиви, самостійно планувати дії й оцінювати їхню відповідність задуманому, створювати життєві плани. Суб'єкт-об'єктне відношення є сутнісним вираженням практичної діяльності в цілому, тому, якщо суб'єкт-об'єктне відношення не може бути віднесене тільки до суб'єкта, то це є справедливим і щодо всієї практичної діяльності в цілому.

6. Суб'єктивне не зводиться тільки до суспільної або індивідуальної свідомості. Суб'єктивне – це загалом різного роду цілеспрямована діяльність. При цьому суть суб'єктивного, що проявляється у ставленні до об'єктивного, міститься у практичній діяльності людей. Розмежування

суб'єктивного і об'єктивного – це протиставлення реального суспільного буття, яке люди кожного покоління застать у готовому вигляді, як щось для них надане, готове, як предметний світ і певний характер їх діяльності та соціальних відносин (об'єктивність), і що люди виявляються у змозі здійснити цілі та дії щодо удосконалення, розвитку й перетворення соціального буття (суб'єктивність).

7. Суб'єктивне та об'єктивне у правовій свідомості не тотожні суб'єктному й об'єктному. Суб'єктивне – не може не бути завжди внутрішньою протилежністю всьому об'єктивному в усіх вимірах і сферах культури: у пізнанні і в практиці, у моральності, у культурі спілкування. Суб'єктивне постійно лине до об'єктивного, вбирає з нього свій зміст, відтворює його всередині себе або відображається в ньому, бореться за володіння ним. Але суб'єктивне завжди накладає на об'єктивне свої власні обмеження й огрублення, спрощує і локалізує, переломлює крізь свої кінцеві, більш або менш своєрідні форми, засмічує його (об'єктивне), загороджує і навіть підміняє, одним словом, неминуче псує об'єктивне. У своєму розвитку, удосконаленні людина покликана вести боротьбу за подолання суб'єктивного всередині себе, за його поступове зживання. Чим людина є більше суб'єктивною, тим нижче вона знаходиться на сходах нескінченного діалектичного становлення. У свою чергу, суб'єктне, навпаки, саме по собі цілком належить безпосередньо об'єктивному. Повнота суб'єктності отримується лише в міру подолання суб'єктивності.

8. Із точки зору всього реально існуючого світу правосвідомість – це суб'єктивна реальність. Із позиції окремо взятого індивідуума правосвідомість – це об'єктивна реальність, а з позиції суспільства в цілому – правосвідомість є як об'єктивною, так і суб'єктивною реальністю одночасно. Співвідношення об'єктивного і суб'єктивного вимірів правосвідомості змінюється з ходом історії, і цей зв'язок має діалектичний характер. Проте, відбувається не лише пристосування суб'єктивно-об'єктивного, але і зростання ролі суб'єктного: відбувається розширення і зростання масштабів сутності людини, вона все ширше і глибше охоплює процеси об'єктивного світу.

9. Об'єктивний елемент правової свідомості молоді – це конкретні умови життя молоді людини, її емпіричні знання про право, законність, юридичну відповідальність тощо. Суб'єктивний елемент правової свідомості молоді людини формується на основі повсякденного сприйняття нею правових явищ та процесів і проявляється у вигляді почуттів, переживань, стереотипів тощо. Українській молоді певною мірою притаманний правовий інфантілізм, який характеризується недостатністю (незрілістю) правових знань при твердій впевненості особи у їх належному рівні. Із ним межує правовий дилетантизм, тобто в цілому легковажне ставлення до права за наявності поверхових, безсистемних правових знань.

10. Об'єктивація та суб'єктивація в правовій свідомості здійснюється за допомогою вираження свого ставлення до діючого права, уявлень про належне право, побажань щодо права та його дієвість. У цьому зв'язку деформація правової свідомості є результатом об'єктивно-суб'єктивних

процесів правової свідомості. Тобто, з одного боку, правова свідомість формується, змінюється, інколи спотворюється за допомогою та на підставі об'єктивного права, об'єктивних чинників, а з іншого – правова свідомість – це суб'єктивне ставлення до права, уявлення та погляди на право, і, як найпоширеніший варіант, відбувається деформація правової свідомості.

11. Правова свідомість окрім того, що являє собою сукупність правових уявлень, поглядів, оцінок, концепцій, теорій, доктрин, що виражають суб'єктивне ставлення окремо взятих осіб, груп або суспільства у цілому до правової системи залежно від визнання або заперечення цінності права, тобто його справедливості, сили та ефективності, є особливою формою свідомості, необхідною та істотною складовою світогляду людини, передумовою побудови громадянського суспільства та правової держави в Україні. Предметами відображення правосвідомості, як специфічного феномена, що належить до суб'єктивно-об'єктивної сфери соціального життя, є право і правове регулювання, а також суспільні відносини, урегульовані правом або ті, що вимагають правового регулювання. Існує прямий зв'язок між правосвідомістю і перспективою формування в Україні громадянського суспільства – лише через становлення високої правової культури та правової свідомості є можливим утвердження гуманістичних цінностей громадянського суспільства.

12. Суб'єктивно-об'єктивне у правовій свідомості як формі суспільної свідомості – це, по-перше, розуміння людиною права і, по-друге, саме право. Суб'єктно-об'єктне у правовій свідомості – це співвідношення цілком онтологічне: людина одночасно і завжди є й об'єктом правового регулювання, і активним, зацікавленим суб'єктом правових відносин. У першому випадку представлено історичний і логічний процес удосконалення, розвитку правової свідомості, право розуміння; у другому – це процес удосконалення, розвитку єднання, фактично тотожності природних прав і запитів людини з їх реальним оформленням і політичним здійсненням у системах позитивного права.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Большакова О. В. Діалектика об'єктивного та суб'єктивного в праві як формі суспільної свідомості / О. В. Большакова // Наукове пізнання: методологія та технологія. — 2012. — № 2 (29). — С.18-22.

2. Большакова О. В. Єдність свідомості та правосвідомості: соціально-філософський контекст / О. В. Большакова // Перспективи. — 2012. — 2 (52). — С.8-14.

3. Большакова О. В. Суб'єктивно-об'єктивне та суб'єктно-об'єктне в праві як соціальна та онтологічно-гносеологічна проблема / О. В. Большакова // Вісник Інституту розвитку дитини : збірник наукових праць. — 2012. — Вип. 25. — С.5-9

4. Большакова О. В. Соціально-філософське осмислення суб'єктивного та суб'єктного в правовій свідомості / О. В. Большакова // Перспективи. — 2012. — № 4 (54). — С.18-23.

5. Большакова О. В. Суб'єктивное и объективное в праве как социальная и онтологично-гносеологическая проблема / О. В. Большакова // European Applied Sciences is an international, German/ English/Russian language, peer-reviewed journal and is published monthly. — 2012. — № 1 (November-December) — С.385-387.

6. Большакова О. В. Соціально-філософська рефлексія правосвідомості як форми суспільної свідомості / О. В. Большакова // Грані. — 2013. — № 1 (93). — С.62-67.

7. Большакова О. В. Парадигми осмислення юридичної реальності: позитивізм, соціоцентризм, суб'єктивізм та інтерсуб'єктивізм / О. В. Большакова // Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы : материалы 2-ой Междунар. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 16-17 апреля 2010 г.) : сб. науч. трудов — 2010. — С.69-70.

8. Большакова О. В. Об'єктивний та суб'єктивний виміри правової свідомості: соціально-філософський аналіз / О. В. Большакова // Сборник научных трудов SWorld : материалы междунар. науч.-практ. конф. «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2012». — Вып. 4. — Т. 39. — О. : «КУПРИЕНКО», 2012. — С.72-77.

9. Bolshakova O. V. Objective and subjective levels of legal consciousness / O. V. Bolshakova // «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches»: Papers of the 1st International Scientific Conference (Stuttgart, Germany December 17–19, 2012). — P.94-95.

10. Большакова О. В. Об'єктивне та суб'єктивне у процесі законотворення (правотворення) / О.В. Большакова // Правове життя сучасної України : тези доповідей 10-ї звіт. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу ОНЮА (м. Одеса, 27–28 квітня 2007 р.). — 2007. — С.139-141.

11. Большакова О. В. Поняття та сутність правової реальності: філософський аналіз / О.В. Большакова // Правове життя сучасної України : тези доповідей Всеукр. наук. конф., м. Одеса, 18–19 квітня 2008 р. — 2008. — С.132-134.

12. Большакова О. В. Об'єктивний та суб'єктивний «виміри» правової реальності / О.В. Большакова // Правове життя сучасної України : тези доповідей Міжнар. наук. конф. проф.-викл. і аспірант. складу (м. Одеса, 21–22 травня 2010 р.). — 2010. — С.13-15.

13. Большакова О. В. Правова свідомість як форма суспільної свідомості: соціально-філософський аспект / О.В. Большакова // Перспективи. Соціально-політичний журнал. Науковий журнал 2 (52). — 2012 (Додаток). Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Одеса 2-3 жовтня. — 2012. — С.15-16.

АНОТАЦІЯ

Большакова О.В. Суб'єктивне та об'єктивне у правовій свідомості: соціально-філософське осмислення. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, 2013.

У дисертації досліджуються науково-теоретичні питання суб'єктивного та об'єктивного у правовій свідомості як формі суспільної свідомості, взаємозв'язок суб'єктивно-об'єктивного у правовій свідомості як гносеологічне співвідношення: розуміння людиною права; та суб'єктно-об'єктного у правовій свідомості як онтологічне співвідношення: людина одночасно і завжди є і об'єктом правового регулювання і активним, зацікавленим суб'єктом правових відносин.

Здійснено соціально-філософський аналіз правосвідомості як форми суспільної свідомості у контексті соціально-філософського осмислення, її взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості, методологічні можливості правової свідомості у соціально-філософському пізнанні.

На підставі зазначеного аналізу зроблено висновки про те, що суб'єктивно-об'єктивне у правовій свідомості – історичний і логічний процес удосконалення, розвитку правосвідомості, праворозуміння. Суб'єктно-об'єктне – процес удосконалення, розвитку єднання, фактично тотожності природних прав і запитів людини з їх реальним оформленням і політичним здійсненням у системах позитивного права. Визначено, що суб'єктивно-об'єктивне у правовій свідомості як формі суспільної свідомості – це, по-перше, розуміння людиною права і, по-друге, саме право.

Ключові слова: об'єкт, суб'єкт, об'єктивне, суб'єктивне, об'єктне, суб'єктне, правова свідомість як форма суспільної свідомості, об'єктивний та суб'єктивний виміри правової свідомості, деформація правової свідомості.

АННОТАЦИЯ

Большакова О.В. Субъективное и объективное в правовом сознании: социально-философское осмысление. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского», Одесса, 2013.

В диссертационном исследовании осуществлен социально-философский анализ проблемы объективного и субъективного в правовом сознании как форме общественного сознания, социально-философское осмысление взаимодействия и взаимосвязи субъективно-объективного в правосознании как гносеологического соотношения: понимание человеком права; и субъектно-объектного в правосознании как онтологического отношения:

человек одновременно и всегда является и объектом правового регулирования, и активным, заинтересованным, действенным субъектом правовых отношений.

Рассмотрены теоретические положения правового сознания с позиций холизма как особой формы общественного сознания, необходимой и существенной составляющей мировоззрения человека, совокупность правовых представлений, взглядов, оценок, концепций, теорий, доктрин, которые выражают субъективное отношение отдельных лиц, групп или общества в целом к объективно существующей правовой системе в зависимости от признания или отрицания ценности права.

Осуществлен научно-теоретический анализ правового сознания как формы общественного сознания в контексте социально-философского осмысления. Рассмотрена и проанализирована его взаимосвязь с другими формами общественного сознания (религия, искусство, мораль, философия), методологические возможности правового сознания в социально-философском познании, уровни правового сознания и его роль в общественном познании.

На социально-философском и категориальном уровнях осуществлено рефлексия понятий «объект», «субъект», «объективное», «субъективное», «объектное», «субъектное» в правовом сознании.

С позиции социальной философии рассмотрена аксиосфера (ценностный аспект) правового сознания как субъективная основа правосознания. Проанализированы и исследованы основные ценности права и правосознания: свобода, справедливость, истина.

Осуществлено осмысление субъективного и субъектного как неотъемлемых качеств правового сознания, акцентируется внимание на принципиальной разнице субъективного и субъектного в правосознании.

Определено, что субъективно-объективное в правовом сознании – это диалектический (исторический и логический) процесс усовершенствования, развития правосознания и правопонимания. Субъектно-объектное – диалектический процесс усовершенствования, развития единства, фактически тождественности естественных прав и свобод человека с их реальным (действующим) оформлением и осуществлением в системе позитивного права.

Ключевые слова: объект, субъект, объективное, субъективное, объектное, субъектное, формы общественного сознания, правовое сознание как форма общественного сознания, объективный и субъективный уровни правового сознания, деформация правового сознания.

SUMMARY

Bolshakova O. V. Subjective and objective in the legal consciousness: the social and philosophical conceptualization. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of Philosophic sciences, on specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, city of Odessa, 2013.

In dissertation research analyzed the review questions, based on theory, of subjective and objective in the legal consciousness as a form of social consciousness correlation of the subjective-objective relationship in the legal consciousness as the epistemological relationship: understanding of the law by human, and subject-object in the legal consciousness as an ontological ratio: human, at any one time and always is an object of legal regulation and active interested subject of the legal relations.

Was conducted socio-philosophical analysis of legal consciousness as a form of social consciousness in the context of social and philosophical reflection, its relationship with other forms of social consciousness, the methodological possibilities of legal consciousness in social and philosophical cognition.

Based on this analysis it was concluded that the subjective-objective in the legal consciousness – the historical and logical process of improvement, development of legal conscience, legal comprehension. Subject-object is the process of improvement, development of the unity, in fact the identity of the natural rights and demands human with their actual formulation and policy implementation in the systems of civil law.

Keywords: object, subject, objective, subjective, object-based, subject-based, legal consciousness as a form of social consciousness, objective and subjective dimensions of legal consciousness, deformation of the legal consciousness.